

Кобякова Анастасия Дмитриевна – Болтоно сэлиэнньэтин Н.Д.Субуруускай аатынан орто оскуолатын бастакы категориялаах иитээччитэ

Дьайымал аата: «Лыяхтар»

Сааһынан бөлөбө: улахан бөлөх

Үөрэх уобалаһа: тулалыыр эйгэ,

Алтыһар уобаластара: «Оҕо билэр, көрөр, толкуйдуур дьобуруун сайыннарыы», «Оҕо кэрэни өйдүүр дьобуруун сайыннарыы»

Сыала: Оҕолорго лыяхтар тустарынан билиилэрин кэнэтии, хайдах үөскүүллэрин билиһиннэрии.

Соруктара:

1. Үөрэтэр: оҕо кэпсиригэр көмө схеманы былаанната, туһана үөрэтии; оҕо тылын саппааһын байытыы, болжомтолоохтук истэн, ыйытыларга эппиэттиирин ситиһии;

2. Сайыннарар: тыл саппааһын байытыы (уһатыы-элбэтии, схема- , солко ырбаахы-сымнаҕас, ньалҕаархай, күндү танас), ситимнээх сананы сайыннарыы, лыяхтар тустарынан билгэлэри, таабырыннары билиһиннэрии;

3.Иитэр: тулалыыр эйгэбэ, айылҕаба болжомтолоох буоларга, харыстабыллаах сыһыанна иитии.

Дьарык көрүнгэ: бэсиэдэ, слайданан үлэ, уруһуй.

Туттуллар ньымалар:

-көрдөрөр-толкуйдатар, чинчийэр;

- көрдөрөр-иһитиннэрэр;

-бэйэ бэйэбэ кэпсэттэрии.

Туттуллар тэриллэр: экран (интерактивной дуоска), ноутбук, сибэккилэр, үөн-көйүүр, лыяхтар ойуулар, «Лыяхчаан» ырыа запиһа, лыях туһунан хоһооннор, билгэлэр, фломастер, илиистэр.

Дьайымал хаамыта

Иитээччи:

Үтүө күнүнэн, оҕолоор. Истин эрэ, олус да кэрэ музыка тыаһыыр (музыка тыаһыыр). Бары харахпытын симэн болжойон истиэбин эрэ. Хараххытыгар туох көстөрүн кэпсээн эрэ (оҕолор эппиэттэрэ).

Билигин харахпытын аһабыт. (Муостаба улахан сибэккилэр сыталлар). Көрүн оҕолоор, үчүгэй да сибэккилэр! Чэийин, миигин кытта ол сибэккилээх хонууга барыаххайын эрэ.

1 тохтобул: «Болжой, иһит, толкуйдаа!»

(Сибэккилэргэ уонна сибэкки анныгар ооҕуй оҕус, хомурдуос, аһына, лыах, кымырдаҕас сасыттар).

Иитээччи: Оҕолоор, сибэккилээх хонууга кэллибит, болҕойон көрүн эрэ. (оҕолор үөннэри булаллар, ааттыыллар). Ким көрбүтэй? Ханна? Хаһан? (оҕолор эппиэттэрэ)

Иитээччи: Биһиги бүгүн кэпсэтэр үөммүтүн таабырыннартан билиэхпит. Болҕойон истин.

1) Бу дойдуга **тыала да, тыла да** суох кэлэн барар баар үһү. (Лыах)

2) Араас дьүһүннээх **сэбирдэх** халлаанна көтөр үһү (Лыах)

3) **Солко ырбаахы** кэтэн сибэккилэри кэрийэбин.

Эһиэхэ «Эккирэтимэн», - диэн эбэбит этэрин истэбин.

Хайа ким билэрий, ааптын этэн биэрэрий? (оҕолор таабырыны таайаллар, *иитээччи дуоскаҕа схема (4 уруһуйу) уруһуйдуур: тыл, тыал, сэбирдэх, солко ырбаахы*).

- Маладьыастар! Сөпкө таайдыгыт (презентацияҕа лыахтар ойууларын көрдөрөр, кэпсиир).

Бу ойууларга көрөр лыахтаргыт Саха сиригэр үөскүүр лыахтар: **5 көрүн үрүмэччи араас көрүнгэрин учуонайдар булбуттар**. Саамай кыраһыабай лыах **Ынах лыах (Апполлон Эверсмана)**. Атыра чаҕылхай аранас, тыһыла үп-үрүн улахан кыһыл бээтинэлэринэн киэргэтиллибит кынаттаахтар. Хайалаах туундараҕа уонна Алдан, Сунтаар хайаларыгар үөскүүр эбит. **Долохунаһыт (Боярышница)** бу буортулааччы. Кини сугун угун алдьатар, боярышник сэбирдэбин сиир. **Маар Дьэргэлдьээнэтэ (Перламутровка сфанговая)** намыһах сиргэ үөскүүр. Отонунан аһылыктанар. Илин Сибиир **Сахаайата (Апполлон Восточно-Сибирская)**. Бу лыах Саха сиригэр саас атын үрүмэччилэртэн эрдэ үһүктар).

-Лыах туһунан өссө билиэххитин баҕарагыт дуо? Оччоҕо салгыы айанныбыт. Үрэҕи туоруур муостаҕа кэллибит, ыксаабакка бары биир-биир туоруубут (гимнастической скамейка үрдүнэн хаамаллар). Билигин сынньанан олоро түһүөҕүн.

2 тохтобул: «Кэпсиэхпин баҕарабын»

Иитээччи: Лыах туһунан таабырынтан истибиппитин туһунан, лыаҕы ойуулаан кэпсээн оноруохпут.

Онуоха, мин уруһуйдаабыт **схемам** эһиэхэ көмө буолуоҕа. **Схема** – диэн тугуй? Мин схемабын туһунан көрдөрдүм? (оҕолор уруһуйунан).

Оҕолоор, схема-уруһуйбутун болҕойон көрүн эрэ (Оҕолор: Лыах наһаа чэтчэки, сангарбат, кэрэ араас дьүһүннээх, сэбирдэх курдук быһыылаах кынаттаах, сибэккини олус сөбүлүүр...)

Салгыы айанныыллар. Дулҕалаах сирин туоруулар (спорт.снаряд – кочки).

3 тохтобул: «Билиэхпин базарабын»

Иитээччи: Лыхай хайдах үөскүүрүн билиэххитин бажарабыт дуо? (Презентация «Лыхай хайдах үөскүүрүй»).

Лыхай хайдах үөскүүрүгэр схема-былаан оноруу (фломастердар, илиистэр). (Фон музыка тыаһыыр «Лыхайчаан»)

Иитээччи: Оҕолоор, бу көрбүт киинэбитин туһанан бэйэбит кэпсииргитигэр көмө былаан-схема оностоубут. Аан бастаан самка лыхай хайыырый? (О: сымыттыыыр). Ханна?

- ол кэнниттэн сымыттан туох тахсарый? (гусеница, чирбэ)

- гусеница аһаан тоттобуна хайыырый? Туох буоларый? (3 схема - куколка, хахха сиргэ ыйанан турар)

- куколкаттан туох тахсарый? (лыях)

Иитээччи: аны салгы айанныбыт. Тыаба киридибит. Ыллык суолунан хаамабыт (оҕолор канат быанан хаамаллар).

4 тохтобул: «Билбиккин доҕоргор кэпсээ»

Иитээччи: Ким схема-былаанын уруһуйдаан бүтэрбит кэпсииргэ бэлэмнэнэр (Пааранан олордон хардарыта кэпсэттэри).

Иитээччи: Бэйэ-бэйэбитигэр схема-былаангытынан кэпсиигит.

(Бары буттэхтэринэ оҕолор схема-былааннарын көрүү, кэпсэтиһии).

Иитээччи: Маладыастар, оҕолоор!

Түмүк: *(Иитээччи экологической быраабыла бэлиэтин көрдөрөр)*

Иитээччи: Оҕолоор, бу тугуй? Туох диэн бэлиэний? (оҕолор эппиэттэрэ: үөнү-көйүүрү өлөрүмэн, атабаастааман диэн)

Иитээччи: Оҕолоор, айылбажа үүнэйилэр, үөннэр-көйүүрдэр, чыычаахтар бэйэ-бэйэлэрэ суох кыайан табыллыбаттар. Холобур чыычаахтар тугу сииллэрий? Үөнү-көйүүрү. Чыычаахтарбыт үүнэйилэри буортулаах үөннэртэн харыстыылар, быһыылар. Онтон сорох үөн-көйүүр үүнэйилэргэ туһалаах, уоһурдаллар, ууһаталлар. **(Ууһаталлар - үүнэйини элбэтэллэр)**. Ол иһин норуокка маннык бэргэн этии баар «үчүгэй да куһаҥаннаах, куһаҥан да үчүгэйдээх» диэн.

Билигин төттөрү уһууааммытыгар барыаххайын.